

Унгурян Лариса Георгіївна
практичний психолог
загальноосвітня школа ступенів I-III № 9
м. Торецьк

Гра як елемент формування національної свідомості в умовах реформування початкової освіти

Стаття

Впливу гри на розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку, присвятили увагу Л.А. Венгер, Т.Д. Зінкевіч-Євстігнєєва, П.І. Зінченко, С.Л. Новосьолова, К.Д. Ушинський стверджував, що в грі діти шукають не тільки насолоду, але й прагнуть до самоствердження через цікаве й важливе для них заняття. У грі дитина прагне жити, відчувати та діяти. Гра – вид діяльності, який надає дитині ключі до розуміння свого «Я», а також є першим етапом до здійснення індивідуального підходу до виховання дитини.

Класифікувати ігри за видами дуже складно. Ознаки однієї гри властиві іншій, вони переплітаються, доповнюючи одна одну.

Ігри дуже різноманітні за змістом, формами організації, правилами, впливом на дитину, за видами використання матеріалів, походженням тощо.

За кількісними характеристиками ігри поділяються на :

- ✓ індивідуальні;
- ✓ парні;
- ✓ командні (групові).

За загальноприйнятою класифікацією, ігри поділяються на:

- ✓ ігри з ініціативи дитини (творчі);
- ✓ ігри з ініціативи дорослого з готовими правилами (дидактичні, рухливі);
- ✓ народні ігри (створені народом) [26].

За змістом та способами ведення ігри з правилами поділяють на дві групи: дидактичні та рухливі. Дидактичні ігри це ігри з правилами, спеціально створюваними педагогікою з метою навчання і виховання дітей. Навчально-виховний зміст таких ігор репрезентується у вигляді дидактичного завдання.

Дидактичні ігри сприяють, головним чином розвиткові розумових здібностей дитини, оскільки містять розумове завдання, саме в розв'язанні якого і полягає сенс гри. Вони також сприяють розвитку органів чуття дитини, уваги, пам'яті, логічного мислення. Дидактична гра - ефективний метод закріплення знань, проте вона аж ніяк не повинна перетворюватися на навчальне заняття. Гра захоплюватиме дитину лише в тому разі, якщо даватиме радість і задоволення [20].

Неодмінною умовою дидактичної гри є правила, без яких діяльність набуває стихійного характеру. У добре продуманій грі саме правила, а не

вихователі, керують поведінкою дітей. Правила допомагають усім учасникам гри перебувати та діяти в однакових умовах.

Дидактична гра - одна з форм навчального впливу педагога на дитину. Вона стане йому в добрій нагоді під час засвоєння дітьми будь-якого матеріалу, передбаченого програмою, і має проводитися на заняттях; може входити до музичного заняття; бути одним із елементів прогулянки, а також особливим видом діяльності [20].

Друга мета дидактичної гри - суто ігрова, задля якої діє дитина. Це, зокрема, ігри, в які діти грають самостійно, поза заняттями, коли можуть обирати їх за власним бажанням. Важливо, щоб обидві мети доповнювали одна одну і забезпечували засвоєння дошкільниками певних знань. Кожна дидактична гра містить конкретне завдання і, щоб виконати його, необхідно долати труднощі, самостійно діяти в певній ситуації або з певними предметами, набуваючи власного діяльного та чуттєвого досвіду.

Фіналом дидактичної гри є певний результат. Ним, зокрема, може бути відгадування загадок, виконання певних доручень та ігрових завдань, прояви кмітливості, що сприймаються дошкільнятами як досягнення. Для вихователя результат гри є завжди показником успіху дітей у засвоєнні знань, у розумовій діяльності, в характері їх стосунків з партнерами. Результатом дидактичної гри, окрім правильно виконаного завдання, є й задоволення, яке вона дає її учасникам. Дидактичні ігри будуть ефективними, якщо їх використовують систематично, послідовно, дотримуючись головного принципу дидактики: від простого до складного.

Досить важливими для всебічного розвитку дитини є рухливі ігри. Цінність їх не лише в тому, що вони розвивають рухи дітей, а й у тому, що спонукають бути активними, діяльними, міркувати, досягати успіху. Завдяки цим іграм увесь організм дитини втягується в роботу, в неї покращується апетит і травлення, стає глибшим дихання, зміцнюється нервова система, виховуються такі риси характеру як дисциплінованість, стриманість тощо.

Рухливі ігри стимулюють розумовий розвиток дитини, регулюючи увагу, пам'ять, спостережливість. За їхньою допомогою можна виховувати моральні якості: сміливість, рішучість, чесність, почуття товарищескості. Вони допомагають також педагогові виховувати у дітей естетичні почуття.

Рухлива гра є потребою здорової дитини, дарує їй радість і втіху, розвиває здатність усвідомлювати свої дії та вчинки, сприяє формуванню внутрішнього ставлення до того, що її оточує. Тобто рухлива гра є для дітей своєрідною формою пізнання світу, задовольняючи їхні пізнавальні, соціальні, моральні та етичні потреби. Але рухливі ігри будуть чудовим виховним засобом лише за умови, якщо буде забезпечено правильне керівництво з боку вихователя. Ця вимога зумовлюється своєрідним характером такої рухової діяльності дітей [19].

У дошкільному закладі ігровою діяльністю керує педагог, у молодших класах - вчитель. Його роль залежить від характеру самої гри і

від сезону, від кількісного та вікового складу групи, від поведінки учасників, їхнього фізичного стану та рівня рухового розвитку. Плануючи ту чи іншу гру, наставник має знати, які саме навички та якості він хоче в ній розвинути або закріпити: в одній грі переважає біг, в іншій - метання, одна потребує витримки, інша - спритності тощо.

Інтерес до рухливої гри підвищує її взаємозв'язок з іншими видами діяльності дошкільника. Щоб зацікавити дітей рухливими іграми, педагоги широко використовують розігрування сценок з іграшками, предмети та картинки, загадки, вірші, заклички та інші малі художні жанри. Це допомагає збирати дітей на гру, викликати в них інтерес до її змісту.

Дуже важливо виховувати в дітей бажання грати в рухливу гру, щоб завдяки їй кожна дитина могла навчатися самореалізовуватися, здійснювати творчий пошук, розвиватися, набувати життєвої компетентності. Рухлива гра швидше сприятиме всьому цьому, якщо буде для дітей цікавою [10].

Сучасне українське суспільство ставить завдання формувати людину «нового покоління», яка б відмовилася б від застарілих стандартів та стереотипів, людину, що здатна творчо мислити, самостійно приймати рішення, брати активну участь у житті суспільства, розв'язувати складні проблеми сьогодення.

Творчий розвиток дитини є одним з пріоритетних завдань реформування системи освіти. Творчо спрямованій особистості притаманні активність у мисленні та діях, ініціативність, образна уява. Вона виявляє здатність помічати, переживати, творити нове, сумніватися і шукати шляхи розв'язання, отримувати задоволення від результату і від самого процесу творення.

Творчість дає змогу людині пізнавати й перетворювати дійсність. В процесі творчої діяльності змінюється й сама людина: вона стає творчою особистістю. Як засвідчують наукові дослідження, творчі можливості проявляються вже у ранньому дитинстві. Саме в цьому віці :

- ✓ діти роблять безліч відкриттів і створюють цікавий оригінальний продукт у вигляді малюнка, конструкції, вірша. Новизна відкриттів і продукту суб'єктивна;

- ✓ процес створення продукту має першочергове значення. Діяльність дитини відрізняється від діяльності дорослих емоційністю, прагненням шукати й випробовувати різні рішення, отримуючи особливе задоволення від неї, а не від досягнення кінцевого результату;

- ✓ дитина з легкістю починає практично-орієнтовану діяльність, яка поступово стає цілеспрямованою, захоплює дитину пошуком і часто приводить до позитивних результатів.

Істотну роль у розвитку творчості відіграють специфічні види дитячої діяльності: конструювання і малювання. Під дитячим конструюванням зазвичай розуміють створення різних конструкцій і

моделей з будівельного матеріалу й деталей конструкторів, виготовлення коробок з паперу, картону, різного природного матеріалу.

Одним з видів конструювання є художнє. У художньому моделюванні діти не лише відтворюють структуру об'єктів, а й виражають своє ставлення до них, передають їх характер, використовують колір, фактуру, форму. До художнього типу конструювання відносять конструювання з паперу та з природного матеріалу.

Конструювання – продуктивна діяльність, яка відповідає інтересам і потребам дошкільників. Створені поробки діти використовують у грі, театралізованій діяльності, а також дарують їх, прикрашають ними приміщення, що їм велике задоволення [18].

Досвід показує, що дошкільнят треба якомога раніше залучати до творчої конструкторської діяльності, саме врахувати певні особливості віку дитини.

У конструюванні виокремлюють два взаємопов'язані етапи: створення задуму та його виконання. Творчість пов'язана зі створенням задуму, оскільки він полягає в обдумуванні й плануванні процесу практичної діяльності, у визначенні способів і послідовності його досягнення.

Видатні педагоги минулого надавали великого значення дитячому малюванню. Навчання дітей малюванню розглядалося як підготовка руки й ока до письма, а також як перша сходинка загальної системи навчання образотворчості.

У наш час дитячі малюнки досліджуються психологами, педагогами, мистецтвознавцями, фізіологами. Феномен дитячого малюнка полягає у його поліфункціональності в соціумі, у цінності для самої дитини, для батьків, фахівців у галузі дошкільної освіти.

Для батьків дитини малюнок це шлях до порозуміння з нею, до гармонізації її родинних стосунків. Для фахівців у галузі дошкільної та шкільної освіти, педагогів та психологів дитячий малюнок це - своєрідна матриця внутрішнього світу, розвитку всіх сфер особистості дитини, її соціалізації.

Зацікавлюючи дітей малюванням, педагог отримує змогу розвивати їхнє образне мислення, творчу уяву наочно споглядати красу й творчість, занурюватись у них [26].

Ще одним із засобів навчання творчості виступає казка - процес, який потребує багато часу, зусиль, наполегливості, а оскільки гра є провідним видом діяльності у дошкільному віці, це в основному здійснюється в ігровій формі [12].

Для того, щоб навчити дітей передавати свої думки, почуття, стан, настрої спочатку слід вчити все це помічати в інших людях. Вчити дітей ставити себе на місце іншого. Розглядаючи ілюстрації до певної казки слід ставити різні запитання дітям. Версії відповідей на запитання і є підґрунтям для розвитку творчої розповіді. І, аналізуючи вже зроблену

роботу в цьому напрямку, можна стверджувати, що чим більший життєвий досвід, чим більший як активний так і пасивний словник дитини, тим більше в неї потреби творити щось своє.

Отже, для того, щоб дитина пробудилася до творчості, потрібно навчити її дивитись і бачити, слухати й чути. А для цього потрібно викликати у неї захоплення, інтерес, спочатку до казки, а пізніше взагалі до книги. Тому варто жити з дітьми за принципом - жодного дня без казки, жодного дня без книги.

Значна частина творчих ігор - це сюжетно-рольові ігри «в когось» або «в щось». Їй притаманні такі риси: емоційна насиченість, захопленість дітей, самостійність, активність, творчість. Основні джерела, які збагачують гру дитини є навколишній світ, життя і діяльність дорослих та однолітків. В сюжетно-рольовій грі знання і враження дитини не залишаються незмінними: вони поповнюються і уточнюються, якісно змінюються.

Виховні, розвивальні, навчальні можливості гри неоціненні. В умілого та уважного дорослого вчителя, вихователя, батьків вона є дуже ефективним засобом впливу на різні сфери особистості дитини. Основа гри - фантазія і творчість малюка, який сам створює образи, комбінуючи і поєднуючи в уяві те, що бачив або переживав, з тим, що йому читали або розповідали. В процесі гри, особливо сюжетної, дитина планує власну діяльність, ставить запитання та самостійно на них відповідає, описує послідовність виконуваних дій, спілкується з партнерами, що чудовим підґрунтям для розвитку зв'язного мовлення, збагачення та уточнення словника, вдосконалення звукової виразності мовлення дошкільнят.

У процесі гри розвиваються художні здібності та естетичні смаки малечі: граючи діти залюбки декламують вірші, малюють. Самостійне творення ігрового сюжету відповідно до власного задуму сприяє формуванню цілеспрямованості, самостійності, наполегливості.

Цікавою ігровою формою організації навчання та розвитку креативного мислення навіть у дошкільному та молодшому шкільному віці є вікторини. Змагання проводяться наступним чином: пропонується система запитань, задач, прикладів для певної вікової групи учнів з будь-якої теми. Учні командою обговорюють та відповідають на запитання, повідомляють результати.

Організація вікторини вимагає не багато часу, чим і приваблює вчителів. Вікторини можуть проводитися в класі, де між собою змагаються окремі учні або організовується змагання між командами.

Як вже зазначалось, вікторини можна проводити з будь-яких предметів та будь-якої теми з послідовним залученням дітей, що мали гарні результати у гуртки, факультативи, де вони зможуть проявити свої здібності.

Особливої уваги заслуговує народна гра. Норми і правила виховання, вироблені народною педагогікою, перевірені часом. У них століттями

формувалася народна мудрість, що увібрала в себе загальнолюдські цінності.

Народна гра – могутній вихователь, мудрий учитель. Ще Костянтин Ушинський вважав за необхідне звернути увагу на народні ігри, опрацювати це багате джерело, організовувати їх і створити з них могутній виховний засіб. Українські народні рухливі ігри – невід’ємна частина національної культури, вони мають свій погляд на природу, людину, мораль і світ загалом. Одностайними є думки, висунуті когортою учених (О. Богініч, Е. Вільчковський, А. Вольчинський, Г. Воробей, О. Воропай, Є. Приступа, В. Скуратівський А. Цьось та ін.), що народні рухливі ігри є важливим засобом виховання дітей, сприяють розширенню знань про навколишній світ, забезпечують естетичну насолоду від виконання рухів, поєднаних з примовками, приспівками, створюють передумови для закріплення рухових навичок та розвитку фізичних якостей. Українська народна рухлива гра є незаперечним доказом педагогічного таланту народу, його високої педагогічної майстерності. За допомогою народних ігор діти у ранньому віці опановують перші елементи грамоти, розвивають слух, завчають мелодику прекрасної української мови, вивчають вірші, скоромовки, заклички, лічилки. Українська народна рухлива гра – це своєрідна школа рухів, етики і естетики, уміння приймати раптове й найдодільніше рішення, це школа фізичного гарту, сили, витривалості, спритності, товариських, людських стосунків.

Народні ігри мають оздоровче, освітнє, виховне значення.

Оздоровче: сприяють гармонійному росту організму дитини; формують правильну поставу; загартовують організм; підвищують працездатність; зміцнюють здоров’я. Дійсний оздоровчий ефект має проведення народних ігор на свіжому повітрі незалежно від пори року. Це зміцнює мускулатуру, покращує діяльність дихальної, серцево-судинної системи, збільшує рухливість суглобів, міцність зв’язок, стимулює обмінні процеси, позитивно впливає на нервову систему, підвищує опірність організму до простудних захворювань.

Освітнє: формують рухові вміння та навички з бігу, стрибків, метання тощо; розвивають фізичні якості - швидкість, силу, спритність, гнучкість, витривалість; дають основи знань з фізичної культури і спорту, валеології, народознавства, історії рідного краю тощо.

Виховне: виховують моральні та вольові якості дітей; любов до рідного краю, звичаїв і традицій українського народу; любов до щоденних і систематичних занять фізичними вправами.

У народних рухливих іграх діють характерні саме для України дикі та свійські тварини (вовк, лисиця, заєць, сова, ластівка, перепілка, журавель, коза, пес, кіт, кури), зустрічаються типові рослини (гарбуз, просо, жито, картопля, коноплі, мак, дуб, верба). У цих іграх відображено традиції українського побуту («Батько й діти», «Дід та баба»), традиційні заняття українського населення (рибальство – «Рибалки і риба»,

мисливство – «Бобер», тваринництво – «Гуси», «Вовк і коза», ковальство – «У коваля», землеробство – «Мак», «Занадився журавель»), наслідування трудових дій («Огірочки», «Шевчик»). Народні ігри проводяться відповідно до сезону і календарних свят: Великдень («Верба»), свято Івана Купала («Горюдуб»), Благовіщення («Перепілочка»), свято Срітіння («Горобейко»), Різдво («Калита»), свято першої борозни, першого снопа тощо. Веселі, жартівливі ігри, ігри-забавлянки, з використанням природного матеріалу (горіхи, жолуді), побутових речей (нитки, клаптики тканини, каблучки) вчать дітей розуміти гумор, жарт, виховують спритність, кмітливість, витримку. У хороводних іграх є текст-супровід до рухів, а рухи мають танцювальний характер, включають різні завдання для дівчаток та хлопчиків. Характерною особливістю народних рухливих ігор є використання художнього слова, малих жанрів українського фольклору – закличок, загадок, зговірок, лічилок, мирилок, промовок, приказок, прислів'їв.

Народна рухлива гра має нести радість дітям через забезпечення органічної потреби в рухах, емоційність, привабливість ігрового середовища, спільні дії дітей з дорослими. Цікавий зміст, сюжет, емоційна насиченість, елементи змагань, гра у команді, виконання рухів у незвичних, часто комічних ситуаціях та зусилля, з ними пов'язані, викликають у дітей позитивні емоції, почуття свободи, покращують настрій, задовольняють потребу дитини в рухах, сприяють збагаченню рухового досвіду. Радісна атмосфера рухливої гри є надзвичайно цінною для фізичного і психічного здоров'я кожної дитини.

Народні рухливі ігри - неоціненний виховний скарб, який залишили нам наші прадіди. У результаті життя й побуту мільйонів людей протягом віків в Україні сформувалися самотутні народні ігри, які шліфувались і перевірялись досвідом людей багатьох поколінь. У них як у дзеркалі відображаються звичаї нашого народу, їх побут й уявлення про світ. Кожна гра, кожна забава має свої специфічні функції та розвиває фізичні й моральні якості.

Власне українська народна рухлива гра має важливе значення не лише для розвитку фізкультурно-оздоровчих можливостей дітей, вона акумулює у собі значні перспективи інтеграції різних видів діяльності дітей. За допомогою емоційно забарвленої рухової активності діти входять до ситуації, через рухи тіла вчаться передавати свої емоції і стани, шукати творчі композиції, нові форми рухів. Крім того у процесі рухової діяльності формується самооцінка дитини, оскільки вона оцінює своє «Я» за безпосередніми зусиллями, які вона доклала для досягнення поставленої мети.

Народна гра є невичерпним джерелом поповнення словникового запасу дітей, збагачення мови (женчик, горщик, копа, бусень, горобейко, гилка, цурка, скраклі, шуляки, швигалки та ін.). Особливістю цих ігор є обов'язкове використання ігрового народного фольклору. Знайомлячи

дітей з народною рухливою грою, варто розповісти про походження гри, як могли в неї грати діти у давнину, які специфічні народні атрибути використовували, з чого робили повстяні, ремінні м'ячі або інші атрибути до гри. Щоб сезонно-обрядова народна гра була доцільною, треба знати та уміти ознайомити дітей із звичаями, обрядами, віруваннями українського народу.

Для створення ситуативного інтересу до гри доцільно користатися закличками до сил природи та безпосередньо до змісту ігор, загадками, прислів'ями, приказками, народними пісеньками, віршиками, приповідками, легендами, повір'ями, фрагментами оповідань, казок тощо. Багато українських народних рухливих ігор мають промовки, що починають гру, служать зачином до неї. Для узгодження конфліктів, суперечок, для заспокоєння дітей у нагоді стануть народні мирилки, дражнили тощо. Для розподілу ролей доцільно використати малі жанри фольклору – лічилки, що мають відповідати змісту гри, зговірки, а також різноманітні предмети – жеребки, паличку-замірялочку, обруч, горіхи, жолуді тощо. Тексти (промовки), тексти-супроводи до хороводів можна вивчати з дітьми заздалегідь (за можливості) як окремі віршики, тоді діти краще запам'ятовують рухи в іграх, слухаючи знайомий текст. Для підбиття підсумку гри використовують прислів'я та приказки.

Василь Скуратівський, знавець народознавства писав, щоб священна духовність не замулювалась і не згасали її пульсуючі водограї, котрі повсякчас вгамовують духовну спрагу, приносять радість і здоров'я, мусимо бути ревними зберігачами кращих традицій, серед яких важливе місце посідають народні ігри.

Українська народна рухлива гра є незаперечним доказом педагогічного таланту народу, його високої педагогічної майстерності. За допомогою народних ігор діти у ранньому віці опановують перші елементи грамоти, розвивають слух, завчають мелодику прекрасної української мови, вірші, скоромовки, заклички, лічилки. Українська народна рухлива гра – це своєрідна школа рухів, етики і естетики, уміння приймати раптові й найдоцільніше рішення, це школа фізичного гарту, сили, витривалості, спритності.

Щоб дитина з малку виявляла творчу, громадську активність, важливо забезпечити їй розвивальне середовище. Активну життєву позицію не формують, а стимулюють. Для розвитку творчого, нестандартного мислення треба створити умови, за яких можна виявити та розвинути життєздатну особистість. Наставник, вихователь, вчитель, батьки, всі ті, хто зацікавлені у вихованні самодостатньої особистості повинні створювати сприятливі умови; використовувати розвивальні завдання; правильно оцінювали досягнення дітей у діяльності; творчий розвивальний процес повинен бути постійним; не гальмувати прояви активності дітей критичними зауваженнями, негативними оцінками;

створювати ситуації вільного спілкування, обміну думками, ситуації успіху.

Ігрові технології це один із кращих засобів розвивати нестандартне креативне мислення дітей. Але треба пам'ятати, що розвиток творчості дітей засобами гри буде ефективний за умови систематичного використання ігрових методів і прийомів.

Література

1. Артемова Л.В. Вчися граючись. - К.: «Томіріс», 1995.- 111 с.
2. Барташнікова І.А., Барташніков О.О. Розвиток наочно-образного та логічного мислення дітей 5-7 років. 1998.- 385 с.
3. Бениамина М.В. Воспитание детей: Учебник.- М.: Медицина, 1991.- 288с.
4. Ваганова Н.А., Парандій Г.В. Розвиток творчого потенціалу дітей дошкільного віку // Обдарована дитина. - 2008. - № 6. - С. 9-18.
5. Венгер Л.А. Воспитание и обучение. (Дошкольный возраст). М.: Просвещение, 1969.- 365 с.
6. Борисова З. Проблема гри в педагогічній теорії // Дошкільне виховання. - 2005. - № 12. - С. 6-7.
7. Бурова А. Дидактичні ігри: організація та керівництво // Дошкільне виховання. - 2002. - № 7. - С. 12-14.
8. Бурова А. Організація ігрової діяльності в дошкільному навчальному закладі // Дошкільне виховання. - 2007. - № 10. - С. 8-13.
9. Бурова А. Роль дорослого в розвитку творчих ігор // Дошкільне виховання. - 2007. - № 1. - С. 10-13.
10. Бурова А. Рухливі ігри: організація та керівництво // Дошкільне виховання. - 2002. - № 1. - С. 18-19.
11. Кудикіна Н. Психологія та педагогіка гри // Відкритий урок.- 2006.- № 6. - С. 32- 39.
12. Куликовська І.Э., Совгир Н.Н. Детское экспериментирование. - М., 2003.
13. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. - М., 1984.
14. Лисенко Н.В. Педагогіка українського дошкільця: У 2 ч.: Навч. посібник - К.: Вища школа, 2006.- Ч. 1. 302 с.
15. Лук А. Психология творчества / А. Лук. – М. : Наука, 1978. – 128 с.
16. Карабаєва І., Карасьова К.В. Взаємозв'язок уяви, гри та навчання в дошкільному віці // Обдарована дитина. - 2006. - № 7. - С. 51-55.
17. Карабаєва І., Ладиваїр С. Уява народжується в грі // Дошкільне виховання. - 2007. - № 10. - С. 4-7.
18. Кравцов Г.Г. Дитяча гра та цілеспрямоване навчання // Дитячий садок.- 2006. - № 42.
19. Степанов О. М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки: посібник. - К.: Академвидав, 2003. - 502 с.
20. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. - К.: Рад. шк., 1978.
21. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. // Вибрані твори в 5 томах.- К.: Рад. шк., 1976.- т. 1. - 55-102 с.
22. Фрідман Л. Розвиток здібностей / Л. Фрідман, І. Кулагіна // Психологічна підтримка творчості учня. – К. : Редакція загальнопедагогічних газет, 2003. – С. 12–28.

- 23.Шевелев К.В. Программа «Развивающие игры».- М.: Изд. Института Психотерапии, 2001. - 224 с.
- 24.78.Шустик Г. Творчість без обмежень // Дошкільне виховання. - 2002. - № 12. - С. 16-17.
25. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч.посібник. - К.: Либідь, 2002. - 560 с.
26. Яковлева О.Ф. Развивающий потенциал игры у детей младшего дошкольного возраста. - Х., 2001.